

УДК 65.011.4

DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.89.330909>

УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ

*Клименко А.Б., здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти (ХНУ ім. В.Н. Каразіна)*



Розглянуто питання ідентифікації інтелектуального капіталу як одного з видів активів підприємства, здатного до генерування прибутку чи іншого позитивного ефекту в діяльності. Проаналізовано наявні підходи до ідентифікації інтелектуального капіталу у працях українських та іноземних вчених, у тому числі розглянуто різні підходи до класифікації інтелектуального капіталу, в залежності від різних ознак його ідентифікації, що дозволяє більш глибоко підійти до визначення генезису та становлення таких об'єктів. Висвітлено наявні підходи щодо розуміння процесу управління інтелектуальним капіталом, формулювання основних вимог та завдань які мають бути вирішені шляхом ефективного управління інтелектуальним капіталом. Проаналізовано ключові особливості формування інтелектуального капіталу, та підстави для управління ним враховуючи особливості його життєвого циклу, в результаті чого сформовано положення про мінімально необхідні вимоги щодо наявних ресурсів для формування інтелектуального капіталу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, людський капітал, управління інтелектуальним капіталом, життєвий цикл інтелектуального капіталу, формування інтелектуального капіталу

MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE'S INTELLECTUAL CAPITAL, TAKING INTO ACCOUNT THE PECULIARITIES OF ITS LIFE CYCLE

**Klymenko A.B., PhD student of the third (educational and scientific)
level of higher education (V.N. Karazin Kharkiv National University)**

The paper considers the issue of identifying intellectual capital as one of the types of enterprise assets capable of generating profit or other positive effect in its activities.

Author examines this objects in order to demonstrate the existing diversity of approaches to understanding the subject matter and nature of intellectual capital, which in turn leads to further difficulties in its effective management as an enterprise resource. It is determined that intellectual capital can be defined as a complex of information, scientific and technical knowledge, business or production experience resulting from scientific or creative activity or the use of artificial intelligence, which has the ability to generate additional economic or other effects, and can be evaluated and identified in a certain way. It is confirmed that the use of intellectual capital as one of the resources of an enterprise capable of increasing the efficiency of its activities will necessarily require building a system for managing such a resource, and for this purpose the author analyzes modern views on the process of intellectual capital management. Particular attention is paid to the issue of the life cycle of intellectual capital and the mechanism of its formation, and it is confirmed that a prerequisite for the formation of intellectual capital of an enterprise is the intellectual, creative, creative activity of individuals which resulted from the introduction of new knowledge into the activities of an enterprise, led to the creation of innovations, know-how, intellectual property objects which already act as an independent resource, and an integral requirement of this process is the investment of an enterprise which may take the form of research costs. It is concluded that a prerequisite for the formation of an enterprise's intellectual capital is a combination of resources, which should include knowledge (innovation resource), personnel (human resource) and investments (financial resource). It is in their combination that a new object and asset of the enterprise – intellectual capital – can be created (formed), which in its further development and existence will be able to generate profit or other additional effect.

Keywords: *intellectual capital, human capital, intellectual capital management, intellectual capital life cycle, intellectual capital formation*

Постановка проблеми. На сьогодні, поняття інтелектуального капіталу та визначення його місця серед інших ресурсів підприємства, займають одне з провідних місць у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених, адже всі без виключення науковці відзначають роль, яку роль цей ресурс може відігравати для підвищення рентабельності, конкурентоспроможності підприємства, досягнення економічного та соціального ефекту. Необхідно зазначити, що важливу роль у цьому відіграє ефективне використання та управління інтелектуальним капіталом підприємства,

як специфічним ресурсом, який набуває форму знань та навичок персоналу, позитивного іміджу бренду, патентованих та непатентованих інновацій тощо, при чому в силу своєї унікальної природи є самовідновлювальним та здатним до нагромадження. Проте залишаються недостатньо вивченими питання життєвого циклу інтелектуального капіталу на підприємстві. Окреслюються лише окремі етапи його існування – формування, оцінка, використання, відтворення тощо. При цьому розуміння процесу формування інтелектуального капіталу, його життєвого циклу, стає

важливим для визначення подальших кроків для його ефективного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ідентифікації інтелектуального капіталу, впливу його на діяльність підприємства ставали предметом дослідження багатьох вітчизняних та іноземних вчених, зокрема Т. Стюарт [1], Базилевич В.Д. [2], Бутнік-Сіверський О. Б. [4], Вірченко В. В. [5], Гудзь О. Є. [18], Журавель О. В. [9], Карпенко А. [7], Карпенко Н. [7], Клименко І. С. [9], Козловський С. В. [10], Ляшенко О. І. [14], Попель С. А., Прокопенко Н. С. [18], Пустовіт Ю. [7], Синегуб П. С. [10], Собко О. М. [20], Стрижак О. О. [21], Тарануха О. М. [9], Тельнов А. С. [22], Хомич С. В. [23], Яворська О. Г. [27] та інші.

В свою чергу питання управління інтелектуальним капіталом стало предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених, зокрема Гусаковська Т. О. [6], Кендюхов О. В. [8], Літвінов О. С. [11], Ротань Н. В. [19], Хомич С. В. [23], Чайковська І. І. [24], Щербаченко В.О. [25], Юрченко Ю.С. [26], Яворська О. Г. [27] та інші. При цьому більшість науковців сходяться на думці, що результатом управління інтелектуальним капіталом, має стати оптимізація його структури, підвищення доходу підприємства, створення конкурентних переваг та заділу для подальшого його нагромадження.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Однак сучасні реалії здійснення господарської діяльності демонструють наявне різноманіття підходів до розуміння предмету та природи інтелектуального капіталу, що в свою чергу призводить до подальших труднощів щодо ефективного управління ним як ресурсом підприємства.

Метою статті є вивчення природи та структури інтелектуального капіталу, отримання інформації щодо принципів функціонування та особливості життєвого

циклу інтелектуального капіталу, вивчення механізмів управління ним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками багато вчених прикладали зусиль до вивчення питань ідентифікації інтелектуального капіталу, дослідженню його впливу на діяльність підприємства. Однією з проблем є саме ідентифікація інтелектуального капіталу як економічної категорії, об'єкта власності та одного з видів економічних ресурсів підприємства, здатних до генерування прибутку. При цьому багато вчених розглядають інтелектуальний капітал як систему всього інтелектуального знання, напрацювань та навичок, відносин з персоналом тощо. Т. Стюарт [1], зокрема, характеризує інтелектуальний капітал як сукупність знань персоналу підприємства, які забезпечують його конкурентоспроможність. Як стверджує науковець, інтелектуальний капітал – це інтелектуальний матеріал, що включає знання, досвід, інформацію, інтелектуальну власність і бере участь в створенні цінностей.

Клименко І. С., Тарануха О. М., Журавель О. В. [9, с. 40] відзначають, що термін інтелектуальний капітал може бути загальною віднесенням до всіх нематеріальних ресурсів, що визначають вартість та конкурентоспроможність організації (компанії). Інтелектуальний капітал щодо людських ресурсів важко перевести у його фінансовий еквівалент, тоді як для всіх інших активів організації існують стандартні критерії для визначення вартості, тому, пропонують класифікувати цю економічну категорію як нефінансові активи.

В даному випадку важливими є питання – чи є інтелектуальний капітал результатом накопичення та використання певного знання, чи виникає він одночасно із створенням такого знання. Крім того, суттєвим є питання факторів, які впливають на процес такого створення (формування) інтелектуального капіталу.

Так само, Прокопенко Н. С. та Гудзь О. Є. зазначають, що інтелектуальний капітал підприємства – це знання, які можуть бути конвертовані в прибуток, тобто, це загальний розумовий обсяг всього того, що знають і чим володіють працівники, який формує конкурентоспроможність організації та об'єктивно підвищує ринкову вартість компанії; складається зі знань та досвіду її співробітників, що накопичено при розробці продуктів і наданні послуг; унікальної організаційної структури та інтелектуальної власності [18, с. 9].

Погоджуємось з думкою Козловського С. В., Синегуба П. С. [10], які при дослідженні структури та методів управління інтелектуальним капіталом прийшли до висновку, що переважна більшість зарубіжних методик виділяє людський капітал як базовий для формування інших складових інтелектуального капіталу.

На здатність подальшого самовідтворення інтелектуального капіталу, після початку циклу його існування, непрямо наголошує і Вірченко В. В., зазначаючи, що інтелектуальний капітал – сукупність результатів інтелектуальної діяльності, що в результаті авансування у виробництво забезпечує створення нової вартості, дозволяє підвищити продуктивність господарської діяльності, отримати додатковий прибуток і забезпечити конкурентну позицію на ринку. Особливістю інтелектуального капіталу є те, що його використання зумовлює створення нових інтелектуальних продуктів, носіїв додаткової вартості, які втілюються у нових знаннях, навичках, інноваційних споживчих товарах та засобах виробництва [4, с. 218].

Неодноразово, вчені наголошували на тому, що саме індивідуальне знання і навички є джерелом формування інтелектуального капіталу. На думку Собко О. М., цілком виправданим буде розглядати інтелектуальний капітал

підприємства, з одного боку, як економічні відносини щодо пошуку, перетворення, збагачення та поширення знань, а з іншого – як відносин економічної власності, що виникають у результаті розподілу та перерозподілу створеної доданої вартості між підприємцями та найманими працівниками – носіями індивідуального інтелектуального капіталу [20, с. 39]. Схожу позицію озвучують Тельнова А. С. та Попель С. А., зазначаючи [22, с. 20], що інтелектуальний капітал є складною соціально-економічною категорією, яка утворюється із взаємодії трьох структурних елементів, а саме: людського капіталу, структурного капіталу і споживчого капіталу, при цьому ключову роль у процесі формування інтелектуального капіталу відіграє людський капітал, адже саме висококваліфіковані працівники в процесі своєї професійної діяльності створюють інноваційні продукти.

Ті вчені, які схильні розглядати інтелектуальний капітал як традиційний ресурс, який має ідентифікацію та оцінку, намагаються максимально наблизити його до «традиційних» ресурсів підприємства. Бутнік-Сіверський О. Б. [4], трактує поняття інтелектуального капіталу як створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується підприємством (суб'єктом господарювання) з метою ймовірності одержання прибутку (додаткової вартості). В свою чергу Базилевич В.Д. до складу інтелектуального капіталу включає усі види економічних ресурсів, що не підлягають традиційним методам оцінки: людський та структурний капітал, який своєю чергою складається із клієнтського капіталу та організаційного капіталу, що включає інноваційний та процесний капітал [2, с. 64].

Альтернативний підхід пропонують Карпенко А., Карпенко Н., Пустовіт Ю. [7,

с. 247], зазначаючи, що як економічна категорія, інтелектуальний капітал розглядається з позиції авансованої інтелектуальної вартості, що в процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості, співвідносять його з категоріями інтелектуальна власність (правове поняття) і нематеріальні активи (бухгалтерське). На думку авторів, під інтелектуальним капіталом варто розуміти систему активних елементів, інтелектуальних активів, цінностей (знання, навички, досвід, творчі здібності, уміння, технічні і програмні засоби, структура, інформація, засоби її необхідного захисту – інтелектуальна власність та інші нематеріальні активи), які безпосередньо приймають участь у створенні вартості та в процесі свого відтворення забезпечують отримання певного результату та досягнення конкурентних переваг індивіду, підприємству та країні [7, с. 248].

Відтак, в залежності від того, яким чином інтелектуальний капітал залучений в процес господарської діяльності та виробництва, він може бути ідентифікований підприємством як:

- Окремий ресурс, коли інтелектуальний капітал визначається як множинність сукупність інтелектуальних та інших ресурсів, включаючи нематеріальні активи, інтелектуальну власність, накопичені знання, канали збуту, ділові зв'язки тощо. Зазначений підхід базується на тому, що підприємство, яке володіє та контролює інтелектуальний капітал, здатне максимізувати свій прибуток.

- Процес функціонального перетворення накопичених знань та інформація у певні блага, що надає конкурентні переваги підприємству та допомагає генерувати додатковий прибуток.

- Результат (дохід) тобто та додаткова вартість компанії, яка перевищує сукупну вартість її активів, і

генерується на підставі існуючого накопиченого досвіду (у т.ч. знання персоналу), позитивного ділового іміджу, тощо.

Деякі автори пропонують і інший спосіб класифікації інтелектуального капіталу. Стрижак О. О. також ідентифікує інтелектуальний капітал як сукупність здібностей та знань, яка використовується у виробництві з метою одержання доходу та має економічну цінність [21, с. 43], пропонуючи при цьому розглядати інтелектуальний капітал у трьох аспектах [21, с. 44]:

- у якості фактору виробництва (ресурсний склад);

- з точки зору відносин власності (об'єкти права інтелектуальної власності);

- як об'єкта володіння, ідентифікації та оцінки (нематеріальні активи підприємства).

Натомість, Яворська О. Г., систематизуючи підходи до визначення інтелектуального капіталу, наводить цілком альтернативну його класифікацію [27, с. 38-41]:

- інтелектуальний капітал як просоціальна складова;

- інтелектуальний капітал як специфічний економічний показник;

- інтелектуальний потенціал – фактор інноваційного розвитку.

Враховуючи вищевикреслений аналіз наукових досліджень, визначаємо, що на сьогодні, інтелектуальний капітал - це певний об'єкт (актив), який відповідає одночасно чотирьом ознакам:

- створений в результаті наукової та творчої діяльності;

- є ідентифікованим та юридично оформленим;

- здатен генерувати економічний ефект;

- витрати на його створення можуть бути достовірно оцінені.

Відтак, інтелектуальний капітал може бути визначено як комплекс інформації, науково-технічних знань, ділового або виробничого досвіду, який є

наслідком наукової або творчої діяльності чи застосування штучного інтелекту, який має здатність до генерації додаткового економічного чи іншого ефекту, і може бути оцінений та певним чином ідентифікованим.

Зазначений вище економічний чи інший ефект може виражатися не лише у збільшенні прибутку чи підвищенні загальної рентабельності підприємства, це може бути надбання конкурентних переваг, підвищення обізнаності та кваліфікації власних працівників, зміни технологічного устрою. Ляшенко О. І., Хомич С. В. прямо наполягають [23, с. 198], що між розвитком технологічного устрою та інтелектуальним капіталом існує позитивний зв'язок, зростання одного призводить до розвитку іншого.

Слід зазначити, що використання інтелектуального капіталу як одного з ресурсів підприємства, здатного на підвищення ефективності його діяльності, обов'язково потребуватиме побудови системи управління таким ресурсом, задля його ефективного збереження, нагромадження та відтворення, що вимагає вибору максимально ефективних засобів та методів, які враховуватимуть специфіку елементів інтелектуального капіталу в рамках окремої організації, та галузеві особливості суб'єкта господарювання.

Розглянемо більш детально наявні теоретико-прикладні підходи до розуміння процесу управління інтелектуальним капіталом на підприємстві.

Так, Чайковська І. І. [24, с. 11] визначає управління інтелектуальним капіталом як процес внесення змін у параметри його формування та використання для досягнення підприємством поставлених економічних цілей. Особливістю запропонованого авторкою визначення є чітка сформульованість параметрів, які піддаватимуться управлінню та відповідатимуть меті управління, а також передбачає необхідність формування

вектору управлінського рішення. Тобто управління має впливати на способи використання та формування інтелектуального капіталу.

В свою чергу, вітчизняний вчений Юрченко Ю. С. пропонує розглядати управління інтелектуальним капіталом як комплексний процес організаційного розвитку, спрямований на створення підприємством доданої вартості із обсягу явних і неявних знань, закладених у нематеріальних активах людського, структурного капіталу і капіталу взаємовідносин, поєднуючи різноманітні аспекти підвищення конкурентоспроможності, інноваційного розвитку і зростання параметрів ефективності діяльності підприємств на основі нових форм і методів управління [26, с. 123]. Зазначене визначення розглядає процес управління інтелектуальним капіталом у глибокому взаємозв'язку із всіма його елементами, іншими активами та бізнес-процесами на підприємстві.

Так само, Яворська О. Г. [27, с. 98] управління інтелектуальним капіталом визначає як процес цілеспрямованого систематичного впливу на елементи інтелектуального підприємства, що забезпечує створення цінності за рахунок генерації знань та розвитку інновацій, що зміцнює конкурентні позиції підприємств на ринку, пропонує [27, с. 270] визначати управління інтелектуальним капіталом – як синергетичний ефект створення доданої вартості на основі нематеріальних активів, що є складним процесом, який приймає різні напрями розвитку. Підтверджує цю позицію і Щербаченко В.О. [25, с. 47], зазначаючи, що управління інтелектуальним капіталом підприємства є систематично-організаційним процесом формування, ефективного використання, накопичення та відтворення інтелектуального капіталу з метою підвищення конкурентоспроможності підприємства в умовах глобальної конкуренції.

Ті вчені, які схильні при аналізі інтелектуального капіталу робити акцент на інтелектуальній власності підприємства, розглядають процес управління здебільшого в площині загальноприйнятих методів та способів. Зокрема, Гусаковська Т. О. [6, с. 52] відзначає, що під управлінням інтелектуальною власністю підприємства слід розуміти сукупність дій та заходів, направлених на забезпечення ефективного планування, організації та мотивації створення, аналізу використання об'єктів інтелектуальної власності, виявлення серед них необхідних та надлишкових, визначення форм і методів їх правової охорони і комерціалізації, а також попередження порушень виключних прав. Аналогічно, як зазначає Налукова Н.І. [16] управління нематеріальними активами суб'єктів підприємництва, це процес ухвалення рішень з ідентифікації та оцінки ексклюзивних цінностей підприємства, котрі, не володіючи фізичною формою, мають вартісну і грошову оцінку та спрямовані на зростання його вартості і набуття стійких конкурентних переваг у довгостроковій перспективі.

Відтак, управління інтелектуальним капіталом, має існувати як чіткий постійно діючий механізм, спрямований на його збереження, накопичення, відтворення, формування нових об'єктів. На цьому зокрема наполягає Кендюхов О.В. [8], який зазначає, що призначення організаційно-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом повинне полягати у такому:

- формування системи управління інтелектуальним капіталом підприємства і забезпечення її адекватності відповідним зовнішнім і внутрішнім умовам діяльності підприємства;
- забезпечення ефективного функціонування інтелектуального капіталу;
- відтворення інтелектуального капіталу;

- раціональне використання усіх видів інтелектуального капіталу;

- реалізація стимулів, спрямованих на ефективне використання і відтворення інтелектуального капіталу;

- створення нормативної бази управління інтелектуальним капіталом із метою обґрунтування управлінських рішень, що приймаються;

- розподіл обов'язків між суб'єктами управління інтелектуальним капіталом.

При цьому функції управління інтелектуальним капіталом (як і для будь-якого іншого об'єкту), мають враховувати особливості такого об'єкту та його інтеграцію в процеси діяльності підприємства. Враховуючи це, планування, організація та контроль операцій із інтелектуальним капіталом мають враховувати його специфіку та життєвий цикл в рамках конкретного підприємства.

Враховуючи зазначене, управління інтелектуальним капіталом необхідно розглядати як безперервний процес, який призначений забезпечити його розвиток та відтворення (нагромадження), досягнення позитивного економічного ефекту підприємством, та враховує наступні аспекти:

- особливості здійснення господарської діяльності в окремій галузі, що впливає на діяльність підприємства;

- структуру елементів інтелектуального капіталу в рамках конкретного підприємства;

- питання ідентифікації інтелектуального капіталу на підприємстві;

- аспекти життєвого циклу, формування та відтворення інтелектуального капіталу та його елементів.

Звернемо увагу саме на останній аспект, адже він на сьогодні залишається одним із найменш вивчених та проаналізованих. На нашу думку, питання формування, розвитку, відтворення

інтелектуального капіталу, в силу особливостей такого виду активів підприємства, є одними з важливих для розуміння процесів які пов'язані із його використанням на підприємстві, та здатністю генерувати прибуток або інший позитивний ефект у конкретний момент часу.

Багато вчених звертають свою увагу на механізми управління інтелектуальним капіталом підприємства, аналізуючи особливості життєвого циклу інтелектуального капіталу, і особливо на механізми його формування. При цьому, якщо розглядати інтелектуальний капітал саме як певний ресурс, який в процесі діяльності споживається, переносить свою вартість на виготовлену продукцію та результат правці (тобто як вкладення яке в майбутньому генерує дохід) ми маємо однозначно говорити про відмінність та неспоживаність інтелектуального капіталу як ресурсу від інших ресурсів – матеріалів, основних засобів, робочої сили чи грошей, – адже він не має зносу, та не втрачає свою цінність в рамках виробничого циклу. Навпаки, кожен новий цикл діяльності може генерувати нові знання, інновації, навички, діловий досвід тощо, – які в свою чергу стають елементом інтелектуального капіталу та збільшують його вартість.

Зокрема, цикл відтворення інтелектуального капіталу чи окремих його елементів, пропонується розглядати як ланцюжок подій «формування → споживання → ринкова реалізація» [11, с. 128] або більш деталізований цикл «формування → використання → нагромадження → розширене відтворення → реінвестування → інтелектуальний потенціал → мотивація розвитку → інвестування в елементи інтелектуального капіталу» [26, с.125].

Проте звернемо увагу на первинний момент створення (виникнення) інтелектуального капіталу – момент його формування. Особливий характер такого ресурсу підприємства накладає свої

унікальні особливості саме на цей механізм, адже створення та формування (а подальше – нагромадження й відтворення) інтелектуального капіталу відбувається за власними принципами.

На нашу думку, момент формування інтелектуального капіталу потребує колаборації таких ресурсів підприємства як знання, персонал та фінансові ресурси, адже саме в їх поєднанні може створюватись новий інтелектуальний продукт, генеруватись інтелектуальний капітал.

Неодноразово, при аналізі життєвого циклу інтелектуального капіталу та питань управління ним, вітчизняні вчені в якості стартової умови його створення, приймають фізичну особу (найчастіше-працівника), який своєю творчою працею здійснює перетворення абстрактної інформації в знання, і надалі – в комерціалізовані інновації та прибуток.

Хомич С. В. [23] пропонує визначати відправною точкою розвитку інтелектуальний потенціал (знання, вміння та навички), якими володіє фізична особа, які в межах фірми капіталізуються у формі людського капіталу та сприяють створенню організаційного (структурного) та клієнтського капіталів. В свою чергу використання інтелектуального капіталу перетворюється (але не завжди) на інноваційну діяльність як діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок. Відтак, автор під ефективним управлінням інтелектуальним капіталом вважає систему дій, які породжують трансформацію в ланцюжку «знання → інтелектуальний капітал → інноваційна діяльність → інновації → економічне зростання».

Як вказує в свою чергу Бервено О.В. [3, с. 53] безпосереднім творцем і фізичним носієм, а також співвласником інтелектуального капіталу є жива людина, у тому числі найманий працівник, що бере керівну участь у всіх процесах вироблення

знань та інформації про них, і саме від її рішень і дій залежать доля і якість будь-якого елемента інтелектуального виробництва та його результатів.

Щербаченко В.О. [25, с. 23] також звертає увагу, що інтелектуальний капітал є результатом використання інтелектуального потенціалу в виробничо-комерційній діяльності підприємства. Об'єктами формування інтелектуального капіталу підприємства є кадровий, інформаційний, організаційний і клієнтський капітали, без яких не можливе існування підприємства на ринку.

Як відзначала Набатова О. О. [15, с. 82] формування і використання інтелектуального капіталу відбувається шляхом використання інтелектуальних ресурсів у процесі виробництва нової вартості, створення інтелектуального продукту та отримання доходу на інтелектуальний капітал

Маркова Н.С. [12, с. 18] поглиблює ці тези, говорячи про інтелектуалізацію людського капіталу як наукову економічну категорію, процес поступового підвищення інтелектуального рівня людського капіталу на основі синтезу інформації, знань, умінь і навичок окремого індивіда, що відбувається задля відповідності сучасним умовам та отримання соціально-економічного ефекту від їх застосування, результатом чого є створення, формування й нагромадження людського та інтелектуального капіталу, що визначають результативність діяльності. Таким чином, тільки інтелектуальна, творча праця є запорукою створення таких активів (нематеріальних), які при вмілому інвестуванні тривалий час будуть забезпечувати одержання стабільно зростаючої норми прибутку.

Відтак, може бути зроблений висновок про те, що джерелом формування інтелектуального капіталу підприємства (а у подальшому і його нагромадження, відтворення), є інтелектуальна, творча, креативна діяльність фізичних осіб, яка стала

результатом впровадження нового знання в господарську діяльність підприємства, призвела до створення інновацій, ноу-хау, об'єктів інтелектуальної власності, які вже виступають самостійним ресурсом, можуть бути конкретно ідентифіковані підприємством, і мають свій цикл розвитку та існування. Без залучення людини, як творця, інноваційного рушія розвитку певного процесу, не можуть бути створені інноваційні рішення, не може бути набуто певних конкурентних або ринкових переваг.

Невід'ємною передумовою цього процесу є інвестиції підприємства, які можуть мати форму витрат на дослідження та розробку, навчання персоналу, модернізацію виробництва, просування тощо, – адже без понесення підприємством таких витрат (інвестицій) на етапі формування інтелектуального капіталу, сам факт його створення буде на нашу думку унеможливленим. Також безсумнівно, що навіть за наявності інвестицій та праці людини, але без імплементації інновацій та нового знання, не буде мати місце жодна генерація інтелектуального капіталу, а йтиметься про звичайний процес матеріального виробництва.

Ротань Н. В. з цього питання окремо відзначає [19, с. 91], що інтелектуальний капітал формується лише за умови поєднання інтелектуального потенціалу з потенціалом системи управління щодо її здатності до забезпечення ефективного використання можливостей інтелектуального потенціалу (наявних інтелектуальних ресурсів) в процесах інноваційного розвитку підприємства. Погоджуючи з цим визначенням, можна запропонувати доповнення, що саме потенціал управління і є способом ефективного поєднання знань, інвестицій та трудового ресурсу, які врешті формують інтелектуальний капітал підприємства. Схематично це може бути зображено наступним чином (рис.1):

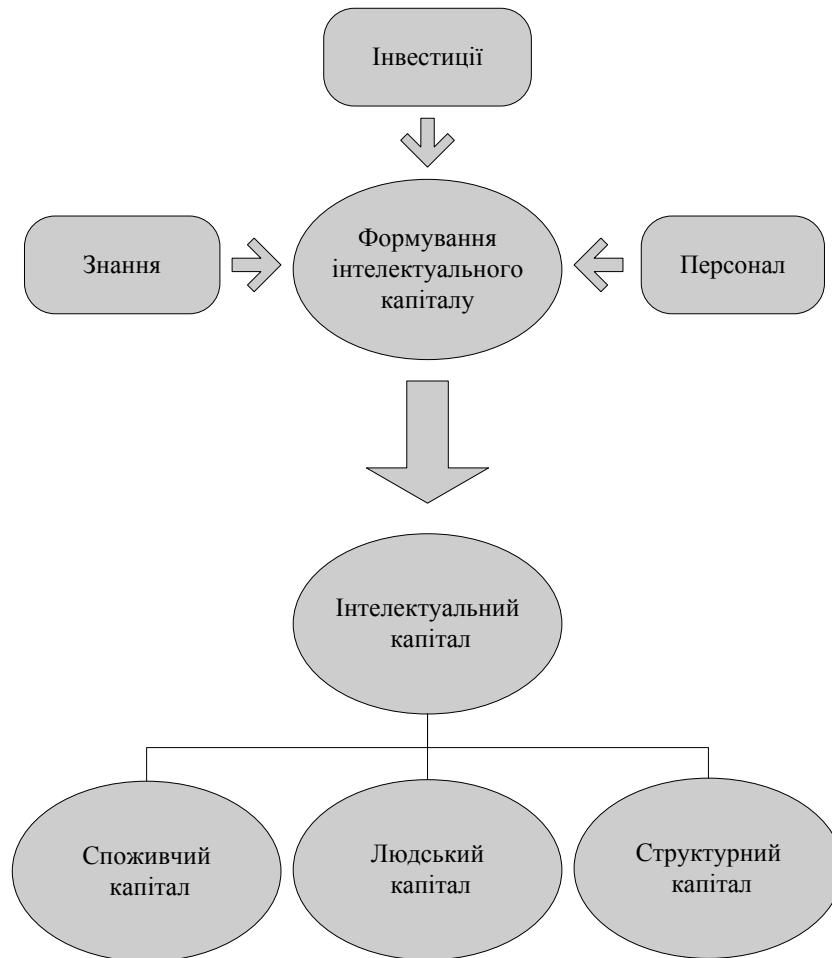


Рис.1. Етап формування інтелектуального капіталу на підприємстві
Джерело: авторська розробка

Відтак, розуміння моменту формування, як елементу життєвого інтелектуального капіталу, певною мірою демонструє і процес його розвитку та нагромадження на підприємстві (саме в процесі такої діяльності окремі елементи інтелектуального капіталу можуть нагромаджуватись або знецінюватись, зазнавати впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. На відміну від інших видів ресурсів, в рамках життєвого циклу, елементи інтелектуального капіталу можуть нагромаджуватись, створювати інші елементи (кваліфікований навчений персонал формує інновації, за рахунок якісно побудованої системи управління формується позитивний досвід взаємодії з постачальниками, за рахунок створеного бренду підвищується рентабельність тощо).

В такому випадку управління інтелектуальним капіталом як окремим ресурсом підприємства, здійснюватиметься на кожному з етапів його життєвого циклу. Зокрема Літвінов О. С. прямо звертає увагу на те, що однією з характерних особливостей інтелектуального капіталу є його здатність до самозростання безпосередньо у процесі споживання [11, с. 8]. Це підтверджує, що на відміну від інших ресурсів підприємства, інтелектуальний капітал не тільки не споживається в процесі його відтворення, але й призводить до нагромадження (у т.ч. в формі інших своїх елементів). Літвінов О. С. також розглядає питання життєвого циклу, зношення та відтворення інтелектуального капіталу, виділяючи наступні форми відтворення [11, с.117]:

- натуральне відтворення;
- відтворення споживчої вартості об'єкта інтелектуального капіталу;
- вартісне відтворення об'єкта інтелектуального капіталу.

Вибір конкретного методу управління інтелектуальним капіталом, має враховувати його специфіку, сферу застосування на підприємстві (маркетинг, виробництво, управління персоналом, дослідження та розробки тощо). При цьому кожен з зазначених методів управління інтелектуальним капіталом буде максимально ефективним на конкретному етапі життєвого циклу інтелектуального капіталу, та для конкретного з його елементів. Відтак, – застосовувати ці методи необхідно в комплексі, враховуючи специфіку діяльності конкретного суб'єкта господарювання та особливості його виробничого процесу та бізнес-циклу.

Висновок. Аналізуючи сьогодні діяльність будь-якого підприємства, можна без сумніву говорити, що передумовою його ефективної економічної діяльності суб'єктом господарювання є раціональне використання певних ресурсів, для досягнення ділової мети. На сьогодні, в умовах цифровізації економіки, інформація, цифрові та інтелектуальні активи, постають одним з найголовніших та найцінніших ресурсів підприємства, акцентують на важливості управління таким інтелектуальним ресурсом – інтелектуальним капіталом. Причому ефективне його використання та управління і стає запорукою успішної та прибуткової діяльності. Зауважимо, що незважаючи на десятиріччя глибоких досліджень у цій сфері, дотепер залишаються прогалини в визначенні механізмів формування та відтворення інтелектуального капіталу, його управління, питання щодо його життєвого циклу. При цьому одним з головних питань є питання про необхідні початкові умови та наявні ресурси для створення та формування інтелектуального капіталу, до яких на нашу думку мають бути віднесені знання (інноваційний

ресурс), персонал (людський ресурс) та інвестиції (фінансовий ресурс). Саме у їх поєднанні може бути створено (сформовано) новий об'єкт та актив підприємства – інтелектуальний капітал, який у подальшому своєму розвитку та існуванні буде здатен генерувати прибуток або інший додатковий ефект. Відтак, у подальших дослідженнях планується дослідити ключові фактори, які впливають на формування інтелектуальним капіталом, для цілей ефективного управління ним, нагромадження та відтворення протягом життєвого циклу цього ресурсу підприємства.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Thomas A. Stewart Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. New-York: Doubleday, 1997. 240 p.
2. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: підручник. – 3 вид. – К.: Знання, 2014. 671 с.
3. Бервено О. В. Інтелектуальний капітал: економічний зміст і особливості формування в транзитивному суспільстві: дис. ... канд. екон наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Харк. нац. екон. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2002. 214 с.
4. Бутнік-Сіверський О. Б. Інтелектуальний капітал (теоретичний аспект). *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 16-27.
5. Вірченко В. В. Сутність інтелектуального капіталу та його роль у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства. Конкурентоспроможність національної економіки: Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 жовтня 2017 р. – К., 2017. 569 с.
6. Гусаковська Т. О. Управління інтелектуальною власністю підприємства : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та упр. п-вами» / Нац. техн. ун-т України «Харків. політехн. ін-т». – Х., 2009. 219 с.

7. Карпенко А., Карпенко Н., Пустовіт Ю. Співвідношення інтелектуального капіталу й інтелектуальних активів у розвитку соціально- економічних систем. *REVIEW OF TRANSPORT ECONOMICS AND MANAGEMENT*, № 10(26), С. 245–255.
8. Кендюхов О.В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом: Монографія / НАН України. Інститут економіки промисловості; ДонУЕП. – Донецьк: ДонУЕП, 2008. 359 с.
9. Клименко І. С., Тарануха О. М., Журавель О. В. Інтелектуальний капітал і ринок інтелектуальної власності в умовах інформаційної економіки: проблеми ідентифікації та оцінки. *Економіка та держава*. 2021. № 5. С. 38–43.
10. Козловський С. В., Синегуб П. С. Парадигма управління інтелектуальним капіталом в умовах дигіталізації сучасної економіки. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 85–93.
11. Літвінов О. С. Управління розвитком інтелектуального капіталу підприємства : дис. д-ра. екон. наук : 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Одеса, 2019. 566 с.
12. Маркова Н. С. Теоретико-методичні основи формування й розвитку інтелектуального капіталу : дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Харківський національний економічний ун-т. - Х., 2005. - 200 арк.: рис. - арк. 166-184.
13. Міценко Н.Г., Літвінов О.С. Управління розвитком інтелектуального капіталу підприємства з орієнтацією на цілі, можливості, ефективність та інноваційність. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 6 (288). С. 134-139.
14. Ляшенко О. І., Хомич С. В. Моделювання впливу інтелектуального капіталу на формування та функціонування технологічного укладу. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 192-198.
15. Набатова О. О. Соціально-економічна природа інтелектуального капіталу і проблеми його інституціоналізації. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Економічна теорія та право*. 2014. № 3. С. 76–87.
16. Налукова Н. І. Управління нематеріальними активами суб'єктів підприємництва: дискусійні аспекти та проблеми ідентифікації. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Економіка*. 2013. Вип. 3. С. 36-40.
17. Нематеріальна економіка: управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2014. – 404 с.
18. Прокопенко Н. С., Гудзь О. Є. Інтелектуальний капітал: навчальний посібник. – Львів: Ліга-Прес, 2018. 172 с.
19. Ротань Н. В. Управління розвитком інтелектуального капіталу підприємств: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності); Харків, 2018. 190 с.
20. Собко О. М. Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація–функціонування–розвиток : монографія. – Тернопіль: Крок, 35. 2014. 360 с.
21. Стрижак О. О. Формування інтелектуального капіталу підприємства: дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Харківський держ. економічний ун-т. - Х., 2004. - 205 арк.: рис. - арк. 156-172
22. Тельнов А. С., Попель С. А. Роль інтелектуального капіталу в інноваційному розвитку підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Економіка*. 2014. Вип. 2. С. 17-21.
23. Хомич С. В. Моделювання впливу інтелектуального капіталу на економічний розвиток : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. 20 с.
24. Чайковська І. І. Моделі управління інтелектуальним капіталом промислових підприємств : дис. ... канд.

екон. наук : 08.00.11 / Хмельниц. нац. ун-т. – Хмельницький, 2013. 219 с.

25. Щербаченко, В.О. Економічні засади управління інтелектуальним капіталом підприємства в умовах глобальної конкуренції : дис. ... канд. екон. наук / Суми: СумДУ, 2016. 205 с.

26. Юрченко Ю. О. Управління інтелектуальним капіталом будівельних підприємств в умовах інноваційного розвитку: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. – К., 2012. 219 с.

27. Яворська О. Г. Теоретико-методологічні основи управління інтелектуальним капіталом підприємств туристичної інфраструктури: дис... доктора економічних наук за спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Львів, 2021. 452 с.

REFERENCES

1. Thomas A. Stewart (1997) *Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations*. New-York: Doubleday. 240 pp. (in USA)

2. Bazylevich V.D. (2014) *Intelektualna vlasnist: pidruchnyk* [Intellectual Property: Textbook.] – 3rd ed. – K.: Znannya, 671 p. (in Ukrainian)

3. Berveno O. V. (2002) *Intelektualnyi kapital: ekonomichniy зміst i osoblyvosti formuvannia v tranzytyvnomu suspilstvi* [Intellectual Capital: Economic Content and Peculiarities of Formation in a Transitive Society] Dissertation ... Candidate of Economic Sciences: 08.00.04 – Economics and Enterprise Management. Kharkiv National Economic University named after V. N. Karazin. Kharkiv, 214 p. (in Ukrainian)

4. Butnik-Siverskyi O. B. (2002) *Intelektualnyi kapital (teoretychnyi aspekt)*. [Intellectual Capital (Theoretical Aspect).] Intellectual Capital. No. 1. P. 16-27. (in Ukrainian)

5. Virchenko V. V. (2017) *Sutnist intelektualnoho kapitalu ta yoho rol u zabezpechenni konkurentospromozhnosti pidpriemstva. Konkurentospromozhnist*

natsionalnoi ekonomiky [The essence of intellectual capital and its role in ensuring the competitiveness of the enterprise.] *Competitiveness of the national economy: Materials of the XVII International Scientific and Practical Conference*, October 5-6, 2017. K. 569 p. (in Ukrainian)

6. Gusakovska T. O. (2009) *Upravlinnia intelektualnoiu vlasnistiu pidpriemstva* [Management of intellectual property of the enterprise] : dissertation for the degree of candidate of economic sciences: speciality 08.00.04 «Economics and management of property» / National Technical University of Ukraine «Kharkiv Polytechnic Institute». Kh. 219 p. (in Ukrainian)

7. Karpenko A., Karpenko N., Pustovit Yu. (2024) *Spivvidnoshennia intelektualnoho kapitalu y intelektualnykh aktyviv u rozvytku sotsialno- ekonomichnykh system*. [The relationship between intellectual capital and intellectual assets in the development of socio-economic systems.] *REVIEW OF TRANSPORT ECONOMICS AND MANAGEMENT*, (10(26), 245–255.

8. Kendyukhov O.V. (2008) *Efektivne upravlinnia intelektualnym kapitalom: Monohrafiia* [Effective management of intellectual capital: Monograph] / NAS of Ukraine. Institute of Industrial Economics; DonUEP. – Donetsk: DonUEP. 359 p. (in Ukrainian)

9. Klymenko I. S., Taranukha O. M., Zhuravel O. V. (2021) *Intelektualnyi kapital i rynek intelektualnoi vlasnosti v umovakh informatsiinoi ekonomiky: problemy identyfikatsii ta otsinky*. [Intellectual capital and the intellectual property market in the context of the information economy: problems of identification and assessment.] *Economy and State*. No. 5. P. 38–43. (in Ukrainian)

10. Kozlovsky S. V., Synegub P. S. (2022) *Paradyhma upravlinnia intelektualnym kapitalom v umovakh dyhitalizatsii suchasnoi ekonomiky*. [The paradigm of intellectual capital management in the context of digitalization of the modern economy.] *Economy and State*. No. 2. P. 85–93. (in Ukrainian)

11. Litvinov O. S. (2019) *Upravlinnia rozvytkom intelektualnoho kapitalu pidpriemstva* [Management of the development of intellectual capital of an enterprise]: dissertation. Dr. Econ. Sciences: 08.00.04 «Economics and Enterprise Management (by Types of Economic Activity)» / Odesa. 566 p. (in Ukrainian)
12. Markova N. S. (2005) *Teoretyko-metodychni osnovy formuvannia y rozvytku intelektualnoho kapitalu* [Theoretical and Methodological Foundations of the Formation and Development of Intellectual Capital]: Dissertation... Ph.D. in Economics: 08.09.01 / Kharkiv National Economic University. – Kh. – 200 pages: fig. pages 166-184. (in Ukrainian)
13. Mitsenko N.G., Litvinov O.S. (2020) *Upravlinnia rozvytkom intelektualnoho kapitalu pidpriemstva z oriiientatsiieiu na tsili, mozhlyvosti, efektyvnist ta innovatsiinist.* [Management of the Development of Intellectual Capital of an Enterprise with an Orientation to Goals, Opportunities, Efficiency and Innovation.] *Bulletin of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences.* No. 6 (288). P. 134-139. (in Ukrainian)
14. O. I. Lyashenko, S. V. Khomych (2011) *Modeliuvannia vplyvu intelektualnoho kapitalu na formuvannia ta funktsionuvannia tekhnologichnoho ukladu.* [Modeling the influence of intellectual capital on the formation and functioning of the technological structure.] *Regional Economy.* No. 4. P. 192-198. (in Ukrainian)
15. Nabatova O. O. (2014) *Sotsialno-ekonomichna pryroda intelektualnoho kapitalu i problemy yoho instytutsionalizatsii.* [Socio-economic nature of intellectual capital and problems of its institutionalization.] *Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Economic theory and law.* – Kharkiv, No. 3. P. 76-87. (in Ukrainian)
16. Nalukova, N. I. (2013) *Upravlinnia nematerialnymy aktyvamy subiektiv pidpriemnytstva: dyskusiini aspekty ta problemy identyfikatsii.* [Management of intangible assets of business entities: discussion aspects and identification problems.] *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Ser. Economics.* – Uzhgorod: UNU. Issue 3. P. 36-40. (in Ukrainian)
17. *Nematerialna ekonomika: upravlinnia formuvanniam i vykorystanniam intelektualnoho kapitalu : monohrafiia* [Intangible economy: management of the formation and use of intellectual capital: monograph] (2014) L. S. Shevchenko, O. A. Hrytsenko, T. M. Kaminska et al.; ed. L. S. Shevchenko. – Kh.: Pravo. 404 p. (in Ukrainian)
18. Prokopenko N. S., Gudz O. Ye. (2018) *Intelektualnyi kapital: navchalnyi posibnyk.* [Intellectual capital: a textbook]. – Lviv: Liga-Press. 172 p. (in Ukrainian)
19. Rotan N. V. (2018) *Upravlinnia rozvytkom intelektualnoho kapitalu pidpriemstv* [Management of the development of intellectual capital of enterprise] s: dissertation ... candidate of economic sciences: 08.00.04 – Economics and management of enterprises (by types of economic activity); Kharkiv. 190 p. (in Ukrainian)
20. Sobko O. M. (2014) *Intelektualnyi kapital pidpriemstva: kontseptualizatsiia–funktsionuvannia–rozvytok : monohrafiia.* [Intellectual capital of an enterprise: conceptualization–functioning–development: monograph.] – Ternopil: Krok, 35. 360 p. (in Ukrainian)
21. Stryzhak O. O. (2004) *Formuvannia intelektualnoho kapitalu pidpriemstva.* [Formation of intellectual capital of the enterprise:] dis... cand. economic sciences: 08.06.01 / Kharkiv State Economic University – Kh. – 205 sheets: fig. – sheets 156-172. (in Ukrainian)
22. Telnov A. S., Popel S. A. (2014) *Rol intelektualnoho kapitalu v innovatsiinomu rozvytku pidpriemstva.* [The role of intellectual capital in the innovative development of the enterprise.] *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Ser.: Economics: collection of scientific works / Uzhgorod. National University.* Uzhgorod. Issue 2. P. 17-21. (in Ukrainian)

23. Khomych S. V. (2012) *Modeling the influence of intellectual capital on economic development* [Modeling the influence of intellectual capital on economic development] : author's abstract of dis. ... cand. economic sciences: 08.00.11 / Kyiv. National University named after Taras Shevchenko. – K. 20 p. (in Ukrainian)
24. Chaykovska I. I. (2013) *Modeli upravlinnia intelektualnym kapitalom promyslovykh pidpriemstv* [Models of intellectual capital management of industrial enterprises]: diss. ... candidate of economic sciences: 08.00.11 / Khmelnytskyi. National University of Economics – Khmelnytskyi. 219 p. (in Ukrainian)
25. Shcherbachenko, V.O. (2016) *Ekonomichni zasady upravlinnia intelektualnym kapitalom pidpriemstva v umovakh hlobalnoi konkurentsii* [Economic principles of intellectual capital management of enterprises in conditions of global competition] : diss. ... candidate of economic sciences / Sumy: SumDU. 205 p. (in Ukrainian)
26. Yurchenko Yu. O. (2012) *Upravlinnia intelektualnym kapitalom budivelnykh pidpriemstv v umovakh innovatsiinoho rozvytku* [Management of intellectual capital of construction enterprises in conditions of innovative development] : diss. ... candidate of economic sciences: 08.00.04 / Kyiv. National University of Construction and Architecture – K. 219 p. (in Ukrainian)
27. Yavorska O. G. (2021) *Teoretyko-metodolohichni osnovy upravlinnia intelektualnym kapitalom pidpriemstv turystychnoi infrastruktury* [Theoretical and methodological foundations of intellectual capital management of tourism infrastructure enterprises] : dissertation of the Doctor of Economic Sciences in specialty 08.00.04 – economics and enterprise management. – Lviv. 452 p. (in Ukrainian)